

OVIDIUS DE AMICITIA

Ștefan Cucu

Universitatea "Ovidius" Constanța

Conform doctrinei lui Empedocle din Agrigent, prietenia (*philia*) - cu derivatul ei, *philotes* (afecțiunea, iubirea) – este unul dintre principiile care stau la baza devenirii lumii, celălalt principiu fiind *neikos* (ura, discordia). *Philia* are probabil o rădăcină comună cu *phyo* (a face să se nască, a se naște) și cu *physis* (natură, fire). Așadar, prietenia, iubirea stau la baza firii omenești, guvernează condiția umană.

Spre deosebire de Vergiliu, temperament melancolic și solitar, retras în sine și în trecut, Ovidiu este un spirit sociabil, monden, simțindu-se în largul său în mijlocul societății romane. Nevoia de comunicare și de comuniune sufletească l-a stăpânit de-a lungul întregii sale vieți, devenind mai intensă în perioada exilului tomitan.

Este interesant de remarcat faptul că prietenia la Ovidiu nu capătă accepția horatiană de *sodalitium*, de „tovărășie la ospete”, ci are un sens mai profund, apropiat de sensul etimologic al cuvântului *amicitia*, având o rădăcină comună cu *amo*, *amare* și cu *amor*, *amoris*. *Amicitia* ovidiană ar corespunde mai exact termenului elin *philia*, derivat din *phileo* – *philo* – „a iubi”. În *Banchetul* (*Symposion e peri erotos*), Platon făcea distincția între *hetairos* (tovarăș, adept) și *erastes* (îndrăgostit, prieten), formă derivată din verbul *erao* – *ero* – „a iubi”.

Fără să fie, precum Cicero, un filosof, un teoretician al prieteniei, ci doar o ființă sensibilă, trăind intens realitatea imediată, Ovidiu manifestă un adevărat cult pentru prietenie, considerând-o cel mai înălțător sentiment omenesc. În *Laelius de amicitia*, Cicero definește în chipul cel mai pregnant acest sublim sentiment, ce constă în „înțelegere deplină, unită cu bunăvoință și afecțiune în toate lucrurile divine și omenești” (*omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensus*)¹. Așadar,

marele umanist al antichității considera că *amicitia* se bazează pe *consensio*, *benevolentia* și *caritas*.

În epistolele sale pontice (*Tristia* și *Ex Ponto*), Ovidiu face o adevărată radiografie a prieteniei, cu zonele ei de umbră și de lumină. El menționează numele prietenilor și dușmanilor săi, pe câțiva dintre cei dragi nenumindu-i însă, din prudența, pentru a nu le pricinui vreun rău, atrăgând asupra lor mânia împăratului. Pe lista prietenilor săi figurează la loc de cinste: Cotta Maximus, Fabius Maximus, Sextus Pompeius, Rufinus, Severus, Atticus, Salanus, Celsus, Rufus, Brutus, Suilius, Albinovanus Pedo, Tuticanus.

O idee care revine în chip obsesiv în creația ovidiană din perioada exilului este cea a legăturii dintre prietenie (*amicitia*) și soarta schimbătoare (*fortuna labilis*). Într-o celebră elegie din Triste, această idee este scoasă în evidență prin metafore, comparații deosebit de sugestive:

Donec eris felix, multos numerabis amicos,
 Tempora si fuerint nubila, solus eris.
 Aspicias ut veniant ad candida tecta columbae,
 Accipiat nullas sordida turris aves ?
 Horrea formicae tendunt ad inania nunquam,
 Nullus ad amissas ibit amicus opes.
 Utque comes radios per Solis euntibus umbra,
 Cum latet hic pressus nubibus, illa fugit,
 Mobile sic sequitur fortunae lumina vulgus,
 Quae simul inducta nube teguntur, abit” .²

(Cât timp vei fi ferice, amicii te-mpresoară,
 De se-nnorează vremea, tot singur o să fii.
 Nu vezi că porumbeii se pun pe case albe?
 Nu vezi că nu vin păsări pe turnul părăsit?
 Iar la grânare goale furnica nu se duce:
 Așa la sărăcie prietenii nu trag.
 Și cum se ține umbra de oameni, când e soare,
 Dar pierе când acesta se-ascunde după nori,

Așa se ține vulgul de steaua soartei noastre;
De-o-ntunecă un nour, se face nevăzut!)
(trad. Theodor Naum)³

Dependența prieteniei de soarta schimbătoare, condamabila nestatornicie a prietenilor sunt exprimate în chip aforistic în primele două versuri citate mai sus. Ideea acestor versuri este dezvoltată într-o altă elegie pontică, în care fortuna – având sensul de “noroc” – apare personificată:

“Dum iuvat et vultu ridet fortuna sereno,
Indelibatas cuncta sequuntur opes:
At simul intonuit, fugiunt nec noscitur ulli,
Agminibus comitum qui modo cinctus erat”.⁴

(Cât timp îți râde vesel norocul și te-ajută,
Și-ntreagă ți-i averea, toți după tine vin;
Cum tună, fug cu toții, nu te mai știe nimeni
Din cei ce altădată roiau în jurul tău).

Conform concepției ovidiene, punerea la încercare, verificarea trăinicieii sentimentelor unui prieten nu se face în situațiile fericite (*secundae res*), ci în situațiile potrivnice, în nenorocire (*adversae res*):

“Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
Tempore sic duro est inspicienda fides”.⁵

(Cum aurul cel galben la flacără se cearcă,
Așa-n nenorocire încearcă-l pe amic!)

Cu câteva secole înainte, Democrit surprinsese și el, în chip admirabil, dependența sentimentului de prietenie de norocul, situația fericită a cuiva (*eutychia*), sau de situația opusă: nefericirea, nenorocul (*dystychia*): “*En eutychie philon heurein euporon, en de dystychie panton aporotaton*” (Este

ușor să găsești în fericire un prieten, dar în nenorocire este lucrul cel mai greu).⁶

În epistolele sale către Luciliu, stoicul Seneca exprimă o idee asemănătoare, arătându-se mâhnit pentru faptul că așa-zii prieteni îl părăsesc cu atâta ușurință pe cel aflat în nenorocire, într-un moment de grea cumpănă:

„*Circa eversos ingens solitudo est, et inde amici fugiunt, ubi probantur*”⁷ (În jurul celor căzuți este o imensă singurătate și prietenii fug de acolo, unde sunt puși la încercare).

Filosoful face, în același capitol, următoarele reflecții cu privire la prietenii superficiale, mercantile, cu caracter accidental:

„*Hae sunt amicitiae, quas temporarias populus appellat; qui utilitatis causa assumptus est, tamdiu placebit, quamdiu utilis fuerit*”.⁸ (Acestea sunt prietenii temporare, cum le zice lumea. Prietenul ales din interes îți va fi drag, atât cât îți va fi de folos) .

În cuprinsul epistolelor sale pontice, Ovidiu își ilustrează, în chip frecvent, ideile cu exemple luate din mitologie, vorbind de devotamentul fără margini, dus până la sacrificiu, al unor prieteni celebri, precum: Pilade și Orete, Tezeu și Piritou, Nisus și Euryal. Prietenul adevărat este comparat cu un medic care vrea să vindece un bolnav, *amicus* devine, așadar, *medicus – iatros*.⁹

Prietenia este concepută ca o datorie (*officium*), ca o manifestare a virtuții (*virtus*). Aici Ovidiu se întâlnește cu concepția stoicilor, a lui Cicero și a lui Seneca. Dar și în *Etica nicomahică* (*Ethika Nikomacheia*) a lui Aristotel, și prietenia (*philia*) era subordonată conceptului de virtute (*arete*). Stagiritul relevă astfel legătura dintre cele două noțiuni moral-filosofice fundamentale:

„/Prietenia/ este, în fond, o virtute sau, cel puțin, este inseparabilă de virtute/.../. Unii sunt de părere că aceiași oameni care sunt capabili de virtute sunt și cei capabili de prietenie/.../. Perfectă este însă prietenia dintre oamenii cu noblețe spirituală, adică cei ale căror afinități izvorăsc din virtute/.../.

Prietenia lor durează atâta timp cât dau dovadă de virtute, iar virtutea este durabilă”.¹⁰

Așadar, filosoful elin elogiază prietenia adevărată, perfectă (*teleia philia*). În aceeași scriere, Aristotel afirmă că “prietenul este un al doilea eu, un alt el însuși” (*Ho philos allos autos*).¹¹

Ca și Aristotel și Cicero, Ovidiu consideră că prietenul adevărat este „un alt eu” (*alter ego – allos ego*), exprimând astfel deplina identitate dintre cele două ființe. Într-o epistolă din cartea I a Ponticelor, Ovidiu îl numește pe Severus “o mare parte, o jumătate a sufletului” său (*pars animae magna*).¹² Prietenia profundă, opusă celei superficiale, bazate pe interes, pe dorința de câștig, presupune devotament, spirit de sacrificiu, curaj de a sta, în momentele grele, alături de celălalt, pentru a-i ușura suferința. Asemenea calități elogiază Ovidiu într-o elegie din cartea sa Tristelor, fără să menționeze numele devotatului său prieten, pentru a nu-i pricinui vreun rău:

„O mihi post ullos numquam memorande sodales,
O cui praecipue sors mea visa sua est,
Attonitum qui me, memini carissime, primu
Ausus es alloquio sustinuisse tuo,
Qui mihi consilium vivendi mite dedisti,
Cum foret in misero pectore mortis amor;
Scis bene cui dicam, positus pro nomine signis,
Officium nec te fallit, amice, tuum”.¹³

(O, tu, pe care-n frunte te pun între prieteni
Și căruia răstriștea-mi ți s-a părut a ta,
O, tu, cel care-ntâiul – mi-aduc aminte bine-
M-ai mângâiat cu vorba, când stam încremenit,
Și sfat mi-ai dat de viață atunci când dor de moarte,
O, scumpul meu prieten, îmi încolțise-n piept;
Știi cui vorbesc acuma, deși nu-ți spun pe nume,
Și bine știi, amice, cât bine mi-ai făcut).

Și Cicero dădea, în *De officiis*,¹⁴ un admirabil exemplu de prietenie trainică, mergând până la jertfirea propriei vieți : prietenia dintre Damon și Phintias. În scrisorile sale adresate lui Luciliu (*Epistulae ad Lucilium*), Seneca vorbește, cu admirație, despre “aceea prietenie adevărată, pe care n-o rupe nici speranța, nici teama, nici grija intereselor proprii, aceea cu care oamenii mor, pentru care ei mor” (*illius verae, quam non spes, non timor, non utilitatis suae cura divellit, illius, cum qua homines moriuntur, pro qua moriuntur*).¹⁵

Ovidiu introduce și ideea de recunoștință (*gratitudo*), considerând că binele făcut de un prieten, intervenția sa salvatoare în momentele critice nu trebuie uitată până în ultima clipă a vieții:

„Haec mihi semper erunt imis infixae medullis,
Perpetuusque animae debitor huius ero.
Spiritus hic vacuas extenuandus in auras
Ibit et in tepido deseret ossa rogo.
Quam subeant animo meritorum obliviae nostro,
Et longa pietas excidat ista die” .¹⁶

(Pe veci îmi sunt acestea în inimă brăzdate,
Cu viața mea de astăzi în veci îți sunt dator,
Mai repede-n văzduhuri suflarea-mi se va pierde,
Lăsând a’ mele oase pe rugu-nflăcărat,
Decât să se aștearnă uitarea peste tine,
Și-n inima-mi s-apună iubirea ce ți-am dat).

Prietenia devenise, la cei vechi, o divinitate alegorică. La greci era înfățișată sub chipul unei femei cu capul descoperit, cu pieptul dezvelit până în dreptul inimii, unde își sprijinea mâna dreaptă, ținând strâns în stânga o ramură, în jurul căreia creștea o viță de vie încărcată cu struguri. Romanii o reprezentau sub trăsăturile unei tinere fete, îmbrăcată într-un veșmânt alb, cu

gâtul încununat cu mirt. Cu mâna dreaptă își arăta partea descoperită până la inimă.¹⁷

Note:

¹ *De amicitia*, VI.

² *Tristia*, I, 9, v. 1-10.

³ În cuprinsul acestei lucrări, vom folosi versiunea românească a lui Theodor Naum

⁴ *Tristia*, I, 5, v. 27-30.

⁵ *Ibidem*, v. 25-26.

⁶ Apud Th. Simenschy, *Un dicționar al înțelepciunii*. Vol. IV. Iași, 1975, p. 15.

⁷ *Epistulae ad Lucilium*, I, 9.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Vezi, spre exemplu, *Epistola către Rufinus* (Ex Ponto, I, 3) .

¹⁰ *Ethika Nikomacheia*, VIII, 1155 a, 1156 b.

¹¹ *Ibidem*, IX, 1166 a.

¹² *Ex Ponto*, I, 8, v.1-8.

¹³ *Tristia*, I, 5, v. 1-8.

¹⁴ *De officiis*, III, 10.

¹⁵ *Epistulae ad Lucilium*, I, 6.

¹⁶ *Tristia*, I, 5, v. 9-14.

¹⁷ Vezi P. Commelin, *Mythologie grcque et romain*. Paris, 1996, p.439.